

MAXDUMQULI FIROG'iy SHE'RLARIDA INSON VA VATAN TASVIRI

Muhammad Ashraf Sharifi

Foryob davlat universititi, o'zbek tili va adabiyoti bo'limi dotsenti, Afg'oniston; Foryob,
Maymana

Contact: +93799886985

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15807643>

Annotatsiya. Ushbu maqola, Maxdumquli Firog'iy sherlaridan mustahkam o'rin olgan inson va vatan muzusining qisqacha sharh va tahliliga bag'ishlangan; ish yo'suni ham kitobxona usulida tahlili tavsufiy ruvishdadir.

Kalit so'zlar: Maxdumquliy, turkman, sher, inson, vatan.

Abstract. This article is dedicated to a brief review and analysis of the themes of human and homeland, which hold a significant place in the poetry of Magtymguly Pyragy. The approach of the work follows a descriptive and library-based method of analysis.

Keywords: Magtymguly, Turkmen, poetry, human, homeland.

Резюме. Данная статья посвящена краткому обзору и анализу темы человека и страны, занимающей прочное место в стихах Махдумкули Фирог'и; Анализ трудовой жизни осуществляется и в библиотечном методе – в описательном анализе.

Ключевые слова: Махдумкули, туркмен, лев, человек, родина.

Kirish

Maxdumquli Firog'iy she'rlarining mavzusi kamalak yanglig' rang ba rang tovlanib turadi, chunki inson sevgi va vatan sevgisidagi mavzulardan olib, davlat ishlarining rivoji, yo'llovchining ijobiy xususiyatlari, turmush uchun munosib xotinning xulq-atvori, o'qish va o'rganish, insoniy jamiyatning istak va tilaklari va turkmanlarning milliy qadriyatlari kabi yuzlab mavzularning keng qamrovda aks ettirilgan. Shuning uchun Sharqning taniqli tarixchisi Bertels Maxdumquli haqida:

“Maxtumquli va uning asarlari jomi-jamga o'xshaydi” deb yozadi. [9, B. 28]

Jomi-jam qadimgi Eron usturasiga ko'ra qirol Jamshidga tegishli jomdan iborat; bu jom barmoq bilan chertilganda butun dunyoning voqialarini ko'rsatar ekan. Yuqoridagi mavzuni inobatga olish bilan, BBC radiyusining fors tilidagi yangiliklar dasturining *jomi-jam* deb nomlanishi bejiz emasligiga ishonsak bo'ladi.

Maxdumquli Firog'iy she'rlarining maroq bilan o'qiydigan payt, uning she'rlaridagi yuzlab mavzu va mazmun orasidan inson va vatan mavzusi meni ko'proq qiziqtirdi; shuning uchun dengizdan tomchi deganidek, uning she'rlaridan necha baytni tanlab uning tevaragida fikr yurutishga ulgurdim. Bu maqola yozilishining asosiy maqsadi bulardan iborat:

Maxdumqulining hayot yo'lini o'rganish; Firog'iy she'rlarining mavzu-mazmuni bilan tanishish va uning devonidan o'rin olgan muhim mavzu – inson va vatan mavzularini tekshirib o'tishdir. Tekshiruv yo'suni: ushbu maqola kitobxonayi usul va tahlili – tavsufiy yo'sun asosida yozilgan.

Maxdumquli Firog'ining hayot yo'li

Davlat Muhammad Ozodining uchinchi farzandi – Maxdumquli Firog'i (hijriy 1146, milodiy 1733-yil) Eronning shumoli-sharqida joylashgan “keng joy – kengjoy” degan mahallada

tug'ildi. Bolalik payti ota-onasining tarbiyati ostida tug'ilgan mahallasida kechdi. [guli- B. 249]
Maxdumquli so'zi xizmati bajarilgan, buyuk, nukardor kishiga nisbatan ataladi. [3, B. 1776]

Quli so'zi *g'ulom*, *banda*, *nukar*, *xizmatchi* demakdir. Shuning uchun shoirning ismi *Maxdumquli* suratida yozilgan. U 7-8 yoshida maktabga borgan:

Yetti – sekkiz yoshingda otong mullog'a berdi, O'qib quron kitobi ulolib o'na gelding.

Maxdumquli *Firog'i*, boshlang'ich tahsilotni o'zining olim va orif otasi – Davlat Muhammad Ozodidan olgan, bu mavzu shoirning quyidagi baytida e'tirof etilgan:

Duao qilsom jabiru jafo aksar dur,

Ilm o'grdon ustod qiblam padar dur [fidokor, B. 50-51]

Maxdumquli keyinchalik Buxoro va Xeva shaharlarida o'z tahsiliga davom berdi. U turkmanlarning ayrim qabilalari, hind, Afg'oniston va Turkistonning ayrim shaharlariga sayr va sayohat qildi; *Firog'i* arab, fors va turkiy tillarda musallat bo'lib Qur'on va Hadisni yaxshi bilardi.

Maxdumquli 20-30 yoshlar orasida ichki va ruhoniylar o'zgarishiga duch kelib, g'aflat uyqusidan uyg'ondi va naqshbandiya tariqasiga kirdi. Uning adabiy merosi katta hajmli yolg'iz she'riy devondir. U hijriy-qamariy 1203, milodiy 1790-yili, Eron va Turkmaniston chegarasi yaqinida "Abosori" bulog'ining yonida haqqa qovushgan. [4, B. 1386]

Shunday ekan, birinchidan, *Maxdumquli* *Firog'ining* inson haqidagi fikr va mulohazalarini sinchkovlik bilan ko'zdan kechiramiz. *Firog'i*, birinchidan, insonni moddiy jihatdan tanishtirib, inson umrining ayrim bosqichlariga ajratib, har bir bosqich xususiyatlari va istaklari haqida o'zining fikrini ochiq tarzda bayon qiladi; quyidagi baytlarga diqqat qiling:

Ayyoronlor odami zod Mani bilmaz yoshinda. Beg'am bo'lar dunyodan Do'rdunda yo boshinda. Boshinda bogdir bilmaz Dunyoni go'ra olmaz.

Zarra qayg'isi bo'lmaz.

Gezar o'yung dashinda [5. B. 59]

Firog'iga ko'ra yoshlik – beboshlik; chunki yosh bola hech narsaga tushunmaydi, to'rt-besh yoshlarida dunyo qayg'ularidan ozod, dunyo nimaligini anglamaydi, zarracha qayg'usi yo'q, ish – yumushi uydan tashqarida ko'cha – ko'yda gezishdan iboratdir.

Agarki o'n yoshgullar O'g'lonliqdon hushgullar. Yemak – ichmak xo'shgullar Ko'y ko'p bo'lar boshinda. O'n bosha yetsa soli

Qolar ko'ngul xayoli Chorlar johilliq yili

Javon go'rnar duyshunda [5, B. 59]

O'n yoshda o'g'il bola boshida es – hush kelar, yemak – ichmak va hart unis ovqatni yoqtirar va o'n beshga kirganda, yigitlik kuchini sezib, johillik va bugungi atamaga ko'ra, junun bosqichiga o'tadi.

Javonliq o'di yonar, O'g'lonliqdan narx do'nar. Hargun bir ishqqa munar Avul yigirmi yoshinda.

Go'zung qoldirsan molo, O'g'rorsan xom xiyolo. Gujung gilar kamolo, O'tuzda ulonshondo Johil bo'lon kam bo'lar Na ango marham bo'lar.

Qirqda aql jam bo'lar odamzoding boshida [5, B. 60].

Yigirma yoshda yigitlik olovi alanga uradi, har kun bir sevgi tuzog'iga aylanadi; yosh o'ttizga borganda insonning kuchi o'z kamoliga yetadi va mol-davlat to'plash sezgisi kuchayadi.

Bugungi ilmiy tekshiruvlar va tadqiqotlar yigirma besh yoshdan so'ng insonlarning bo'ylari va suyaklari o'smaydi, degan xulosaga kelgan; biroq Firog'i uchiqarn oldin bu mavzuni payqab, o'z she'rlarida bayon qilgan. Qirq yoshda aqli takomillashib, johillik bosqichi tugaydi, deb ta'kid qilgan Firog'i – birinchidan, “qirqqa qilich bo'ladi”, degan xalq maqoliga tayangan va so'ng islom dinining payg'ambari Hazrat Muhammad(SAV) qirq yoshda payg'ambarlik maqomiga yetishganini o'ziga hujjat qilib olgan bo'lishligi mumkin.

Yigirma birinchi qarnda dunyoning ko'plab o'lkalarida jamhurrayislik lavozimiga nomzod bo'lishlikning shartlaridan biri – qirq yoshni to'ldirishlik deb, asosiy qonunlarda qayd qilingan; qirq yoshda aql takomillashishi va olinadigan qarorlar pishiqligiga ishonish deb qaror qilsak, o'rinsiz bo'lmasa kerak.

*Yosh illiga gedanda Bo'lori qorri odinda. O'lum bo'lar yodinda
Song'i adir ishinda. Dushmusham savdoya dyip, Savdoli g'avg'oya diyip.
Yetmishda losh qolonar Jon jasadda saqlanar. Qayg'i – hasrat cho'qlanar
Ko'sti bo'lor ishinda [5, B. 60].*

Maxdumquli fikriga ko'ra, yosh ellikka yetganda sekin – sekin kuch ozayib, qarilik alomati boshlanib, insonlarga tushib, dunyoda qiladigan ishlari yakun topadi.

*Quvvati yo'q tutonda Injolmoyin yotanda Yosh saksonga yetanda, Tanimaz o'g'roshonda.
Chiqmaz ichardan dosh
Boqmaz qavm – qarindosh. O'lai dirilar ul kishi
Yosh to'g'sono oshanda [5, B. 60].*

Yosh saksonga borganda ishlashda kuch, uxlashda rohat bo'lmay; ko'rishgan tanish – bilishlarni tanimay qolish kutilgan voqeadir. To'qson yoshga kirganda ichkaridan tashqariga chiqish va qavm – qarindoshlar bilan uchrashish mumkin bo'lmay va har on o'lim qo'li yoqamizdan tutishi aniq, deb yozgan:

*Maxdumquli himmati Qolmaz qadr – qimmati. Payg'ambarning ummati
Hech bo'lar yuz yoshinda [5, B. 60].*

Firog'ining yuqorida zikr etilgan baytlari haqiqatdan, inson hayotining “yilnomasi”dir.

Bu yetuk shoir o'z davrining dahosi sifatida, nafaqat shoir, balki ruhshunos, jamiyatshunos olim hamdir.

Maxdumquli insonning moddiy jihatdan tanishtirilgandan so'ng, ma'naviy qirraga o'tadi va insonning ijobiy va salbiy sifatlarini sodda til bilan bayon qiladi:

*Yer bila osmon farqi odamdan,
Kimning so'zi zahr – bol domar kimdan [5, B. 70].*

Odamlarning bir-birlaridan bo'lgan farqlari yer bilan osmondek; chunki bir xilining tilidan og'u va yana bir xilining tilidan bol tomadi. “Qilich zaxmi ketar va til zaxmi ketmas”, degan xalq maqoli she'r fikrini kuchaytiradi.

Hech bir ozor berma bir musulmona, O'g'ridan bir do'g'ri it yag'shidir[5, B. 188].

Musulmonga ozor yetkazma; chunki o'g'ri erkakdan to'g'ri it yaxshi. O'g'ri erkakdan to'g'ri it afzalligi, itning qo'rmollik ishini yaxshi suratda bajarishiga borib taqaladi.

Odam o'g'li bu dunyodan o'tinchak

Odam bilan obro‘y olon yog‘shidir [5, B. 188].

Bu dunyo va ko‘hna falak o‘tkinchi; insonlardan qoladigan esdalik faqat yaxshi ot bilan obro‘dir. “Yaxshidan ot, yomondan dod qolar”, degan xalq maqoli, Firog‘i so‘zini takidliydi.

Shirin so‘zlab, mo‘min ko‘nglun xo‘sh etgil, Arining zahrindan boli yaxshidir [5, B. 189].

Mo‘minlar bilan shirin so‘zlab ko‘ngillarini ovlagil; arining nishidan ko‘ra, boli yaxshidir.

“Yaxshi so‘z bilan ilon inidan – yomon so‘z bilan pichoq qinidan chiqar”, degan xalq maqoli Firog‘ining bergan o‘gitiga tayid tamg‘asini bosadi.

Behuda emasdir umring guzashti,

Har oshingga bir gunugi sotarsan [5, B. 262]. “Tengridan bir kunlik rizq olish o‘rniga bir kunlik umringi

sotasan”, degan fikr yuqoridagi baytda o‘z aksini topgan.

Bir so‘zan o‘rnunda so‘ylay bilmayin,

Odam diyin bila inson bo‘larmi? [5, B. 334]

Maxdumquli har bir so‘zni o‘rnida so‘ylashga qurbi yetmagan odamni inson qatoriga kiritmaydi. Shoir fikriga ko‘ra, bunaqa odamlar – odam degan bilan inson bo‘lmaydi.

Qadrdon do‘stingdan yuzung o‘virma Borsang depasina toj adr sani [5, B. 345].

Maxdumquli uchun do‘stlardan yuz o‘girmaslik va ular bilan har doyim yaxshi muomalada bo‘lish, insoniy fazilatlarining biridir; shuning uchun Firog‘i ham qadrdon do‘stdan voz kechmaslikka undaydi; unga ko‘ra qadrdon do‘stlar bir – birlarining boshidagi tojdir.

Maxdumquli gumanistik shoir sifatida dunyoning eskiligi va

o‘tkinchiligi ustida ta’kid qilib, insonlar faqat sevish va sevilish uchun yaralgan va bu masala zamon buyrug‘i deydi.

Bu dunyo mulkinda sultondur shohdur Qismatina qoyil bo‘lsa odamzod [5, B. 331].

Maxdumquli Firog‘i sherlaridan muhim o‘rin olgan dolzarb mavzulardan biri vatan sevgisidir. Shu sababdan ustod Jamolzoda “Maxdumqulini turkmanlarning Firdavsiysi deb nomlagan.”

olaytirganda qaqshatqich javob qaytarish, vatan tuprog‘ini tark etmaslik har bir vatansevar insonning qutlug‘ burchi deb ishongan Firog‘i, ushbu mavzuni keng ko‘lamda o‘zining ijodida aksi ettirilgan. Quyidagi baytlarga diqqat qiling:

Gel, ay go‘nglum, sango nasihat qilay, Vatanni tark etip gediji bo‘lma.

O‘zungdan igsik bir g‘iri nomarding Xizmatinda qulluq idiji bo‘lma [5, B. 73].

Maxdumquli, o‘ziga – o‘zi nasihat qilib vatanni tark etma, o‘zingdan kichik yot va nomardlarga qullik qilma, deydi.

Har yigit kim g‘arib tushsa vatandan

Xabar so‘rar har bir yo‘ldan o‘tindan [5, B. 127]

Elidan ayrilgan oh chekib, elini qayta topishni o‘ziga maqsad qilib tayinlaydi va yo‘ldan adashgan kimsa jahat etib yo‘lini ko‘zlaydi:

Ayriliq o‘dina yonib bishmion Zolim eli bila o‘lka oshmion Vatandin ayrilib g‘arib dushmion

Ulka sinda el qadrini hech bilmaz [5, B. 280].

Chindan ham ariqdan o‘tgan suvning qadri yo‘q.

Vatanda yashash, yaxshi – yomon kunlarda qavm-qarindoshlar, yor va do‘stlar va mahalladoshlar yonlarida turib, sevinch va qayg‘ularni baham ko‘rishlik begona yurtda nasib bo‘lmaydi. Afg‘oniston o‘zbeklarining orasida “begona – sag devona; jigar – jigar va digar – digar” degan fors maqollarining ko‘p qo‘llanishi ham hikmatdan uzoq emas.

Xo‘sh, maqolani yakunlar ekanmiz, yaxshisi shuki, Maxdumquli Firog‘idan so‘ng yuzaga chiqqan ichki va tashqi turkman va g‘ir turkman bilimdonlarning Firog‘i haqida fikrlarini ham bilib olsak. Taniqli turkman shoiri – Muhammad Vali Kmina bunday yozgan:

Ko‘p voqealar go‘rip getdi, Ular haqida duzib getdi.

So‘z naydoning urog‘ini Maxdumquli o‘rib getdi [9, B. 28].

Maxdumquli, achchiq – chuchuk ko‘p voqea-hodisalarni ko‘rdi va ularning har qaysisining borasida haqiqiy she‘r yozdi. Shunday qilib u, so‘z ekinzorini o‘rib dunyoni tark etdi.

Majoristonlik sayyoh Orminiys Vamberi Maxdumquli she‘rlarining xususiyati borasida bunday yozgan:

“Maxdumquli she‘rlarining to‘plami o‘ziga xos xususiyatga ega; chunki birinchidan, turkmanlarga xos lahjani ochiq namoyon etadi. Ikkinchidan, uning ijodida mahkam qoida va intizom mavjud, bunday narsa Sharqning boshqa adabiy mahsulotida ozdan oz uchraydi” [10, B. 411-412]. Maxdumquli haqida sharq va g‘arbda o‘nlab va yuzlab kitob va maqola, ilmiy tekshiruvlar va tadqiqotlar amalga oshirilgan, she‘rlari ayrim tillarga tarjuma bo‘lgan, sharh tahlil qilingan, milliy va xalqaro kanfaros(konferensiya) va simpozium o‘tkazilgan.

Shunday qilib, ushbu taniqli shoir yetarli darajada dunyoga tanilgan.

Maxdumquli Firog‘i Sharq adabiyoti, ayniqsa turkman she‘riyatida zuhur qilgan tengsiz va nodir siymolardan biridir. Uning ijodida dunyoviy sevgi va hayotdan tutib irfon va tasavvuf; bilim o‘rganish ahamiyatidan tutib ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy va shularga o‘xshash muhim mavzular o‘zining munosib aksini topgan. El ardog‘ida bo‘lgan Maxdumquli Firog‘i o‘zidan qoldirgan mangu adabiy merosi bilan nomi va izi o‘chmaydigan shoirlardan biridir. uning she‘rlarining ko‘zgusida hayotning yoqimli va yoqimsiz tasvirlari jilvalanib turadi. Firog‘ining she‘rlari til, qavm va milliyat va har qanday siyosiy va jug‘rofiy chegaralardan o‘tib, xalqaro miqyosda tanilgan va bugunga qadar o‘z borligi va boyligini ko‘z – ko‘z qilib kelgan va dunyoda inson, qalam va kitob va madrasa bilim yurt va adabi jamg‘armalar boricha, uning ijodiyoti eskirmaydi va izi o‘chmaydi.

Adabiyotlar

- 1- diheji, عبدالرحمن. (1995/1373). زندهگینامه و برگزیده اشعار مخدومقلی، تهران: خلقارا الهدی نشریاتی.
- 2- سارلی، ارازمحمد. (1986/1364). تورکستان در تاریخ، تهران: امیرکبیر نشریاتی.
- 3 - عمید، حسن. (1991/1369). فرهنگ فارسی عمید، 1 و 2 جلد، بیئینچی باسیم، تهران: امیرکبیر نشریاتی.
- 4- فداکار، نورقیلیچ. (2009/1386). نقد و تحلیل آثار و احوال مخدومقلی فراغی، تهران: احسان نشریاتی.
- 5- فراغی، مخدومقلی. (2005 /1383). مخدومقلی فراغی نینگ کامل دیوانی، مراد دوردی قاضی کوششی بیلن، اوچینچی باسیم، ایران - مشهد: گلنشر نشریاتی.
- 6- فراغی، مخدومقلی. (2009 /1388). دیوان مخدومقلی فراغی(متن انتقادی)، نورمحمدعاشورپورکوششی بیلن، بیرینچی باسیم، ایران - گرگان: مخدومقلی فراغی نشریاتی.

- 7 - فراغی، مخدومقلی. (1980/1358). دیوان کامل مخدومقلی، مراد دُردی قاضی
کوششی بیلن، قابوس باسمهسی. 8- گلی، امینالله. (1988/1366). سیری بر تاریخ
سیاسی و اجتماعی ترکمنها، تهران: علم نشریاتی.
9 - ماتی کُوسایف. (ب - ت) . مخدومقلی نینگ عمری و نورادیجیلیگی، نورکمنستان:
عشق آباد.
10- وامبری آرمنیوس. (1987/1365). درویشی دروغین، فتحعلی خواجه نوریان
ترجمهسی، اوچینچی باسیم، تهران: علمی و فرهنگی نشریاتی.